

ANNA KLIMASZEWSKA

Uniwersytet Gdański

FRANCUSKIE PRAWO HANDLOWE NA PRZEŁOMIE
XIX I XX WIEKU. KODEKS HANDLOWY
NAPOLEONA Z 1807 R. A JEGO DEKODYFIKACJA

W 2007 r. uroczystie świętowano na terenie całej Francji obchody 200-lecia *Kodeksu handlowego (Code de commerce)*, promulgowanego w okresie I Cesarstwa. Uchwalony został po *Kodeksie cywilnym (1804)* i *Kodeksie procedury cywilnej (1806)*, jako jedna z pięciu ustaw wchodzących w skład prestiżowego napoleońskiego dzieła kodyfikacji prawa francuskiego. Wśród nich zdecydowanie prym wiodł *Code civil*, który w największym stopniu oparł się upływowi czasu. W przeciwieństwie do niego, *Code de commerce* uległ procesowi „dekodyfikacji”, związanemu ze stopniowym ogoławaniem aktu z jego zawartości na rzecz ustawodawstwa okołokodeksowego. Na przestrzeni XIX i XX w. zjawisko to pogłębiło się do tego stopnia, iż regulacja prawa handlowego poza dziełem napoleońskim stała się faktem. Podobnie więc jak *Code de procédure civile* i *Code pénal*, *Code de commerce* stał się przedmiotem gruntownej reformy, zwieńczonej promulgacją nowego kodeksu na mocy ordonansu z 18 września 2000 r.¹, który stanowił efekt działań rządu francuskiego określanego mianem „rekodyfikacji”.

¹ *Ordonnance n° 2000-912* posiadał załącznik zawierający treść nowego kodeksu; *Ordonnance n° 2000-912 du 18 septembre 2000 relative à la partie Législative du code de commerce*, Journal Officiel de la République Française z dnia 21 września 2000 r., s. 14777.

Wszystkie pięć ustaw napoleońskich tworzonych było w aurze mitologii idealnego nowoczesnego prawodawstwa. Najbardziej do tej koncepcji zbliżono się jednak tylko w przypadku *Code civil*. *Code de commerce* nigdy nie był stawiany mu na równi, gdyż od samego początku uważano go za przeróbkę ordonansu Colbert'a z 1673 r. Nigdy też nie postrzegano go przez pryzmat podstawowego aktu w zakresie prawa prywatnego, w związku z czym w trakcie prac legislacyjnych brakowało koncepcji stworzenia prawa nowego i przewidzianego na jak najdłuższy okres obowiązywania. Co więcej, *Code de commerce* zawierać miał przepisy szczególne w stosunku do *Code civil*. Jednym słowem poziom prac legislacyjnych nad kodeksem nigdy nie miał nawet szansy zbliżyć się do etapu dojrzałości, jaką osiągnięto w przypadku jego cywilistycznego odpowiednika. Niemniej jednak, było to dzieło w założeniach swoich zdecydowanie bardziej ambitne niż jego poprzednik z 1673 r., tworzone natomiast w niezwykle trudnych warunkach. Na jego ostateczny kształt bowiem miały wpływ różnego rodzaju antecedenсы zarówno legislacyjne, jak i doktrynalne.

Komisja kodyfikacyjna złożona była wprawdzie z siedmiu przedstawicieli praktyki², a jej przewodniczącym został niezwykle szanowany sędzia sądu apelacyjnego w Paryżu – P.J. Gorneau³. Niemniej jednak, jej członkowie otrzymali ściśle wytyczne dotyczące kierunku prac legislacyjnych, które koncentrować się miały wokół reformy *Édit du roi servant de règlement pour le commerce de négociants et marchands, tant en gros qu'en détail du 23 mars 1673*⁴, znanego powszechnie

² Poza przewodniczącym do komisji należeli: Vignon – przewodniczący trybunału handlowego, Boursier – sędzia, Legras – jurysta, Vital-Roux – przedsiębiorca, bankier i członek Rady Banku Francji, Coulomb – urzędnik, Mourges – administrator szpitalny, zarządca w porcie w Cherbourg'u oraz specjalista od zagadnień prawa morskiego. Szerzej D. BIGO, *Les rédacteurs du Code de commerce*, «Revue Historique du Droit Français et Étranger» 1929, s. 426 i n.

³ A. LAFEBVRE-TEILLARD, *La société anonyme au XIXème siècle*, Paris 1985, s. 1-19; R. SZRAMKIEWICZ, *Histoire du Droit des Affaires*, Paris 1989, s. 270-274.

⁴ Ówczesny minister spraw wewnętrznych J.A. Chaptal znacząco ograniczył pole manewru redaktorów do „odnowienia tej części [ordonansu z 1673 r.] ustawodawstwa” poprzez wzmocnienie represyjnego charakteru norm *ancien régime'u* w celu podwyższenia aspektu moralnego stosunków handlowych po kryzysie wywołanym

jako *Ordonans o handlu* (*Ordonnance du commerce*) z 1673 r.⁵ Został on opracowany z inicjatywy J.B. Colberta przez paryskiego kupca – J. Savary’ego i stanowił pierwszą, w skali całego świata, udaną próbę uregulowania prawa handlowego na poziomie legislacji ogólnopństwowej. Prace redakcyjne nad projektem ordonansu zostały rozpoczęte w aurze trudnej sytuacji gospodarczej kraju⁶. Liczne bankructwa i nadużycia popełniane w związku z prowadzeniem działalności handlowej spowodowały, iż w pracach legislacyjnych komisja (*Conseil des réformes*) koncentrowała się głównie na nich. *Ordonnance du commerce* zdobył, co prawda, wielki rozgłos zarówno na terenie Francji, jak i poza jej granicami, niemniej jednak, ze względu na przyjętą, mało zrozumiałą, formę redakcyjną, sam J. Savary uznał za konieczne wydanie komentarza zatytułowanego *Le parfait négociant*⁷. Wkrótce po promulgacji ordonansu pojawiły się liczne postulaty jego nowelizacji. W przeciągu XVIII w. powstało kilka projektów, spośród których najbardziej znaczący był zdecydowanie *projet Miromesnil*, wykorzystany

spekulacjami Dyrektoriatu. Por. R. SCHNERB, *La dépression économique sous le Directoire après la disparition du papier – monnaie (an V – an VIII)*, «Annales Historique de la Révolution Française» 11/1934, s. 27-49; J. BUCHARY, *L’argent Cher sous le Directoire et ses conséquences*, «Revue Banque» 1955, s. 228-233; L. BERGERON, *Profits et risques dans les affaires parisiennes à l’époque du Directoire et du Consulat*, «Annales Historique de la Révolution Française» 38/1966, s. 359-389.

⁵ Szerzej A. KLIMASZEWSKA, *Ordonans o handlu lądowym z 1673 r. (Kodeks Savary’ego)*, «CPH» 61.1/2009, s. 103-124.

⁶ Szerzej J. BASZKIEWICZ, *Historia Francji*, Wrocław-Warszawa-Kraków 2008, s. 218-254.

⁷ Pełny tytuł: J. SAVARY, *Le parfait négociant, ou instruction générale pour ce qui regarde le commerce des marchandises de France, et de pays étrangers; pour la banque, le change, et rechange; pour les sociétés ordinaires, en commandites, et anonymes; pour les faillites, banqueroutes, séparations, cessions et abandonnements de bien; pour la manière de tenir les livres journaux d’achats, de ventes, de caisse et de raison; des formulaires de lettres et billets de change, d’inventaire, et de toutes sortes de sociétés; comme aussi plusieurs parères au avis et conseils sur diverses matières des commerce très – importantes, nouvelle édition*, Paris 1675.

później w pracach napoleońskiej komisji kodyfikacyjnej prawa handlowego⁸. Nigdy jednak nie wszedł on w życie.

Niebagatelne znaczenie w kontekście ostatecznego kształtu *Code de commerce* miał również wpływ doktryny⁹, oscylujący na dwóch różnych płaszczyznach. Pierwsza związana była bezpośrednio z koncepcją prawa handlowego stworzoną pod koniec XVII w. przez Jean'a Toubeau, kupca z Bourges, wielokrotnie rozstrzygającego w lokalnych sprawach handlowych. W przedmowie do swojego dzieła zatytułowanego *Les institutes du droit consulaire ou la jurisprudence des marchands* (Bourges 1682), wyraźnie zaznaczał on odrębność prawa handlowego¹⁰, co w konsekwencji zostało później przyjęte na uniwersyteckich wydziałach prawa. Dodatkowo, postulował rozszerzenie granic jurysdykcji konsularnej poza tradycyjne ramy wyznaczone na mocy *Édit du novembre 1563* i odejście od powszechnie przyjętej definicji kupca jako członka gildii. Zdaniem J. Toubeau, o klasyfikacji danych czynności jako handlowych powinien decydować ich charakter, a nie odbyta nauka rzemiosła, zdobycie dyplomu czy rejestracja w gildii¹¹. Ten obrazoburczy, jak na owe czasy, sposób myślenia został doceniony dopiero po upływie przeszło wieku przez twórców *Kodeksu handlowego*.

⁸ P. REULOS, *Une Source du Code de Commerce: le Projet Miromesnil*, «Revue Trimestrielle de Droit Commercial», 1/1948, s. 14 i n. ; H. LÉVY-BRUHL, *Un projet de Code de Commerce à la veille de la Révolution. Le projet Miromesnil (1778-1789)*, [w:] *Mémoires et Documents. Commission de recherche et de publication des documents relatifs à la vie économique de la Révolution*, I, Paris 1932, s. 335 ; E. BLUM, *Le projet de révision attribué à Miromesnil de l'ordonnance de mars 1673 sur le commerce*, «Nouvelle Revue Historique de Droit Français et Étranger» 1913, s. 51-543.

⁹ Szerzej A. KLIMASZEWSKA, *Historia myśli prawa handlowego w okresie ancien regime'u*, «Gdańskie Studia Prwanicze» 20/2008, s. 149 i n.

¹⁰ Twierdził on, iż żaden kupiec nie powinien pełnić funkcji sędziego – konsula (rozstrzygającego w sprawach handlowych) bez znajomości „elementów prawa konsularnego”. J. TOUBEAU, *Les institutes du droit consulaire ou la jurisprudence des marchands*, I, Bourges 1682, przedmowa.

¹¹ J. TOUBEAU, *op. cit.*, s. 275.

Kilka lat później, Jean Domat, w swoim monumentalnym dziele *Les lois civiles dans leur ordre naturel*¹² uznał za konieczne zniesienie wszelkich doktryn, zwyczajów i reguł, które, jego zdaniem, podsycały konflikty międzyludzkie oraz były szkodliwe lub nieistotne dla funkcjonowania społeczeństwa. Tym samym, zdeprecjonował on rolę zwyczajów handlowych, przede wszystkim w zakresie prawa spółek¹³. Dodatkowo, w *Le droit public*¹⁴, opublikowanym po jego śmierci, w Księdze I zatytułowanej *Du gouvernement et de la police d'un État* („O rządzie i policji Państwa”) cały tytuł poświęcił zagadnieniom związanym a handlem: czynnościom handlowym, kupcom i jurysdykcji konsularnej z jednej strony oraz obowiązkom osób prowadzących działalność handlową z drugiej. Była to bardzo zdecydowana koncepcja prawa handlowego, wykraczająca znacznie poza ramy narzucone w *Ordonnance du commerce* i w samym prawie zobowiązań. Zdaniem J. Domat’a bowiem, ze względu na specyfikę tej dziedziny, należało ją postrzegać jako szeroko rozumiane prawo publiczne.

Warto jednak zaznaczyć, iż poglądy zarówno J. Toubeau, jak i J. Domat’a, oscylowały na marginesie ogólnego nurtu doktrynalnego, którego druga płaszczyzna, zdecydowanie bardziej powszechna, pozostawała w ramach określonych przez *Ordonnance du commerce*. Związane było to z faktem, iż jego promulgację, jako pierwszego aktu legislacyjnego na szczeblu państwowym w zakresie prawa handlowego, postrzegano jako przełomową, czego skutkiem była publikacja bardzo wielu komentarzy¹⁵ poświęconych jemu i pozostałym ordonansom

¹² J. DOMAT, *Les lois civiles dans leur ordre naturel. Le droit public et legum delectus*, Paris 1689. Poprzez *loix civiles* („prawa cywilne”) rozumiane było tutaj prawo rzymskie.

¹³ J. HILAIRE, *Propos historique sur le Code de commerce de 1807 et l'avenir de la codification*, [w:] *Bicentenaire du Code de commerce 1807-2007, sous l'égide de l'Association du bicentenaire du Code de commerce, les actes des colloques*, Paris 2008, s. 71.

¹⁴ J. DOMAT, *Le droit public, suite des Loix civiles dans leur ordre naturel*, Paris 1701.

¹⁵ Do najsłynniejszych, poza dziełem J. Savary’ego, należały: P. BORNIER, *Conférences des nouvelles ordonnances de Louis XIV avec celles de ses prédécesseurs*,

Ludwika XIV¹⁶. Nierzadko autorami tych dzieł były osoby nie związane z handlem czy prawem handlowym. Jednym z bardziej liczących się później w okresie prac nad *Kodeksem handlowym* jurystów był cywilista – R.J. Pothier. W swoich licznych traktatach¹⁷ poświęconych prawu zobowiązań uznawał zwyczaje handlowe i dorobek jurysprudenencji konsularnej jedynie za wyjątek od prawa cywilnego, a prawo handlowe jako odrębną dziedzinę analizował od strony ujęcia prywatystycznego. Ten punkt widzenia naśladowało później wielu komentatorów ordonansu, *de facto* jednak bez głębszej refleksji doktrynalnej. Francuska myśl prawa handlowego nigdy zresztą nie doczekała się tak wiekopomnych publikacji jak włoska, z G.L.M. Casaregi^m na czele, co w zderzeniu z dorobkiem doktryny cywilistycznej miało także wpływ na głęboki dysonans pomiędzy ostatecznym kształtem napoleońskiej kodyfikacji cywilnej i handlowej.

Wykształcenie się dwóch odrębnych nurtów doktrynalnych, z których pierwszy oscylował w granicach prawa obrotu gospodarczego, a drugi związany był ze *stricte* prywatystycznym ujęciem prawa handlowego, spowodowało, iż komisja redagująca projekt *Kodeksu handlowego* stanęła na rozdrożu. Warto tutaj zauważyć, iż pomimo poważnej krytyki, szczególnie pod koniec XIX w., naznaczającej kodeks jako „prawo sklepikarzy” (*droit de boutiquiers*), jego pierwsi redaktorzy byli niezwykle ambitni. Mimo to, w ostatecznej wersji projektu

Paris 1678; F. DE BOUTARIC: *L'Explication des ordonnances sur le matières civiles, criminelles et de commerce*, Toulouse 1753; D. JOUSSE: *Nouveau commentaire sur l'ordonnance du commerce du mois de mars 1673*, Paris 1755; J.A. SALLÉ: *L'esprit des ordonnances de Louis XIV*, Paris 1758.

¹⁶ Wydano także: *Ordonans o postępowaniu cywilnym* z 1667 r., *Ordonans o postępowaniu karnym* z 1670 r., *Ordonans o marynarce* z 1681 r. oraz *Czarny Kodeks* z 1685 r., regulujący położenie prawne niewolników afro-amerykańskich w koloniach.

¹⁷ R.J. POTHIER, *Traité des obligations*, Orléans 1761; TENZE, *Traité du contrat de vente, selon les règles tant du for de la conscience que du for extérieur*, Paris-Orléans 1762; TENZE, *Traité des Retraits, pour servir d'Appendice au Traité du Contrat de Vente*, Orléans 1762; TENZE, *Traité du contrat de louage et Traité des cheptels selon les règles, tant du for de la conscience que du for extérieur*, Paris 1764; TENZE, *Traité du Contrat de Mariage*, Paris 1771; TENZE, *Traités sur différentes matières du droit civil*, Orléans, 1781.

trudno odnaleźć zbyt wiele przejawów ideologii reprezentowanej przez jednego z najbardziej nowoczesnych członków komisji – Vital Roux. W 1800 r., tuż przed rozpoczęciem oficjalnych prac nad *Kodeksem handlowym*, opublikował on nowatorskie dzieło zatytułowane *De l'influence du gouvernement sur la prospérité de commerce* („O wpływie władzy na rozwój handlu”), którego pierwsza część dotyczyła ogólnych założeń prawa obrotu gospodarczego, natomiast druga związana była już bezpośrednio z pracami nad kodyfikacją. Ze względu na specyfikę prawa handlowego w stosunku do prawa cywilnego, Vital Roux postulował uniezależnienie trybunałów handlowych od sądownictwa cywilnego¹⁸. Jego zdaniem kodeks powinien stanowić *constitution du commerce* („konstytucję handlu”)¹⁹, zawierającą fundamentalne dla tej dziedziny zasady, jak m.in. konieczność wprowadzenia przedsiębiorców do Rady Stanu. W jego wywodach brakowało jednak kompleksowego opracowania kwestii związanych z transakcjami handlowymi czy giełdami. Za zasadne uznał natomiast wprowadzenie do kodeksu przepisów karnych dotyczących działalności handlowej, jako naturalnej konsekwencji regulacji zagadnień odnoszących się do trybunałów handlowych²⁰. Generalnie, reprezentował on punkt widzenia styczny w wielu kwestiach z poglądami Toubeau i Domat’a.

Z drugiej strony, wśród jurystów coraz bardziej powszechna stawała się idea *droit commercial proprement dit* („prawa handlowego w ścisłym tego słowa znaczeniu”)²¹. Nowa terminologia, *droit commercial* („prawo handlowe”), nadawała tej dziedzinie zdecydowanie bardziej indywidualistyczny charakter niż etykieta *droit du commerce* („prawo handlu”), której geneza bezpośrednio nawiązywała do korporacjonizmu. Dodatkowo, odnosiła się także do idei prawa handlowego funkcjonującego w obrębie prawa cywilnego jako jego wyjątek, co stanowiło jedną z wytycznych w pracach komisji. W podpisany

¹⁸ VITAL ROUX, *De l'influence du gouvernement sur la prospérité de commerce*, Paris 1800, s. 411 i n.

¹⁹ Tamże, s. 435.

²⁰ Tamże, s. 469 i n.

²¹ J. HILAIRE, *Propos historique sur le Code...*, s. 72.

przez ministra Chaptal'a raporcie na temat prac komisji, dołączonym do projektu kodeksu przedłożonego Radzie Stanu, wyraźnie zaznaczono, iż jej członkowie ograniczyli przedmiot prawa handlowego do kwestii, w których prawo cywilne wydawało się być niewystarczające lub też, ze względu na ich naturę i potrzeby handlu, należało wprowadzić regulacje szczególne²². W efekcie więc wpływ Vital Roux'a na końcowy kształt projektu był raczej śladowy. Należy również zauważyć, iż prace redakcyjne nad kodeksem prawa cywilnego, stanowiące w międzyczasie konkurencyjne przedsięwzięcie, z pewnością oddziaływały przynajmniej na ogólny kierunek postępów nad *Code de commerce*.

W efekcie odgórnych instrukcji, jakie otrzymała komisja, pierwszy projekt kodeksu został ukończony w przeciągu kilku miesięcy. Opublikowano go w 1801 r. (*an X*). W konsekwencji jednak wielu krytycznych uwag, jakie napłynęły ze strony trybunałów handlowych, zarządzono jego rewizję, której wyniki zostały opublikowane w 1803 r. Poprawiona wersja projektu, nazywana najczęściej *projet Gorneau* od imienia przewodniczącego komisji, nie doczekała się niestety zainteresowania Rady Stanu. W efekcie bowiem braku odgórnych nacisków na istotę drugiej fazy prac legislacyjnych nad *Code de commerce* minęły przeszło trzy lata, zanim zwrócono na niego uwagę. W międzyczasie promulgowano *Code civil*, a na dodatek znacząco pogorszyła się sytuacja ekonomiczna kraju. Z tego też względu, wbrew frazesom zawartym w *Exposé des motifs*, nie próbowano wcale stworzyć „kodeksu o uniwersalnym zastosowaniu dla świata, który wyrażałby zasady każdej kupieckiej nacji”²³, a jedynie rozwiązać realne problemy państwa.

²² „... les commissaires... ont circonscrit les lois commerciales aux objets pour lesquels la loi civile leur a paru insuffisante et à ceux qui, par leur nature et par les besoins du commerce, exigent des dispositions particulières.”

²³ J.G. LOCÉRÉ, *Esprit du Code de commerce, ou commentaire puisé dans les Procès-verbaux du Conseil d'Etat, les Exposés de motifs et discours, les Observations du Tribunal celles de Cour d'appel, Tribunaux et Chambres de commerce, complément du Code de commerce, par la conférence analytique et raisonnée avec ses dispositions, des articles du Code civil, du Code de procédure civile, et généralement des Lois,*

Skala bankructw i upadłości w 1805 r. była już tak ogromna, że ustawodawcy zmuszeni byli podjąć jakieś kroki w celu zażegnania kryzysu. Napoleon odczuwał przy tym głęboką niechęć do bankierów i całego świata handlu, postrzegając go przede wszystkim przez pryzmat dostaw dla wojska. Nie interweniował on, co prawda, w trakcie prac legislacyjnych nad kodeksem handlowym zbyt często, niemniej jednak, powszechnie znane były jego oczekiwania nadania normom postępowania upadłościowego charakteru prewencyjnego i represyjnego²⁴.

Warto także nadmienić, iż do etapu prac legislacyjnych w Radzie Stanu doszło już po promulgacji *Code civil* w 1804 r. Dodatkowo członkowie komisji kodyfikacyjnej nie mogli uczestniczyć w obradach, co stanowiło konsekwencję zakorzenionej w *ancien régime*'ie tradycji, zgodnie z którą przedstawiciele praktyki brali udział w pracach legislacyjnych jedynie na poziomie izb handlowych i *Bureau du commerce*. W efekcie, to zasiadający w *Conseil d'État* cywiliści mieli największy wpływ na ostateczny kształt ustawy. Nie mogli oni pozwolić, aby *Code de commerce* rzucił choć najmniejszy cień na ich wielkie dzieło – *Code civil*, z tego też względu przyjęcie koncepcji silnej zależności prawa handlowego od cywilnego uznano za oczywiste. Dodatkowo ich wiedza na temat prawa handlowego nie dorównywała znajomości materii prezentowanej przez członków komisji Gorneau, w związku z tym wprowadzane do projektu zmiany niejednokrotnie pozostawiały wiele do życzenia. W tych okolicznościach twórcom kodeksu i tak udało się osiągnąć znaczny postęp w stosunku do *Ordonnance du commerce*.

Nie ma jednak wątpliwości co do tego, że w kontekście idei nowoczesnej kodyfikacji, stanowiącej myśl przewodnią w pracach nad *Code civil*, *Code de commerce* wypadł raczej błado. Efektem tego była niezwykle ostra krytyka ze strony przedstawicieli doktryny pra-

Règlements et décrets antérieurs qui s'y rapportent, ou auxquels il se réfère, Paris 1811, t. I, s. 5.

²⁴ A.P. SCHIOPPA, *Napoleone e il Code de commerce*, [w:] *Diritto e potere nella storia europea, Atti del quarto congresso internazionale della società italiana di storia del diritto in onore di Paradisi*, Firenze 1982, s. 1041.

wa handlowego, szczególnie pod koniec XIX w. Nie były to zarzuty, z którymi łatwo dyskutować, niemniej jednak należałoby wziąć pod uwagę ogólny bilans zysków i strat. Przede wszystkim, członkowie komisji kodyfikacyjnej z pewnością wykonali zadanie dostosowania norm *Ordonnance du commerce* do nowej rzeczywistości, znacznie wykraczając zakresem regulowanej materii poza ramy narzucone przez ordonans. Był on *de facto* niezwykle związłym aktem (122 artykuły), co siłą rzeczy miało wpływ na mało wyczerpującą regulację poszczególnych zagadnień, a zwłaszcza prawa spółek, postępowania upadłościowego czy kwestii związanych z jurysdykcją konsularną. Poza tym, autorzy projektu unikali raczej ustanawiania zasad ogólnych, koncentrując się zdecydowanie na korygowaniu obowiązujących zwyczajów pod kątem umoralnienia świata handlu, co zresztą niejednokrotnie podkreślał J. Savary przekonując Colberta o konieczności uregulowania prawa handlowego. Niestety jednak, Savary, nie znając łaciny, nie miał dostępu do źródeł włoskich o fundamentalnym znaczeniu, przede wszystkim prawa statutowego i jurysprudencji. Efektem tego było m.in. jedna z największych luk ordonansu, czyli prawo spółek koncentrujące się przede wszystkim wokół tzw. spółki zwykłej i ograniczające regulację instytucji spółki komandytowej do jednego artykułu.

W realiach obowiązujących w momencie powstawania kodyfikacji napoleońskiej już samo zredagowanie znacznie bardziej wyczerpującego i nowoczesnego aktu prawnego, w szczególności pod kątem prawa handlowego *sensu stricto*, stanowiło znaczący krok naprzód w stosunku do *Ordonnance du commerce*. Najpoważniejszą innowacją była likwidacja różnego rodzaju stanowych korporacji kupieckich²⁵ i usankcjonowanie idei wolnego dostępu do handlu²⁶. W efekcie oparto cały system na mieszanej, przedmiotowo-podmiotowej, koncepcji

²⁵ Na podstawie ustawy *le Chapelier* z 14-17 czerwca 1791 r. Szerzej na temat tej ustawy: T. JANASZ, *Ustawa Le Chapelier*, «CPH»15.1/1963, s. 173 i n.

²⁶ Proklamowana była ona w ustawie z 2-17 marca 1791 r., zwanej niekiedy *dekretem d'Allarde*.

prawa handlowego²⁷, uwzględniającej istnienie bezwzględnych czynności handlowych (*actes de commerce absolus*). Stanowiły one czynności handlowe niezależnie od tego, kto je wykonywał: kupiec czy nie-kupiec. Konsekwencją tego było nadanie zupełnie nowego charakteru definicji przedsiębiorcy²⁸ (art. 1) i właściwości trybunałów handlowych (art. 632). Dodatkowo, wprowadzono formalnoprawną możliwość utworzenia spółek kapitałowych: akcyjnej i komandytowo-akcyjnej. Co istotne, pomimo faktu, iż w *Code de commerce* na próżno szukać literalnych odniesień do zwyczajów handlowych, zostały one *de facto* przez niego usankcjonowane. Przyjęto bowiem w jego treści większość zwyczajów spisanych w *Ordonnance du commerce*, m.in. dotyczących papierów wartościowych. Warto także zauważyć, iż pomimo bardzo zaawansowanej inspiracji normami ordonansu, wprowadzono jednak pewne rozwiązania po raz pierwszy właśnie na mocy *Code de commerce*. Dotyczyło to zwłaszcza przepisów zawartych w księdze III (*O upadłościach i bankructwach*) i IV (*O jurysdykcji trybunałów handlowych*). Modelowym przykładem było tutaj usankcjonowanie właściwości trybunałów handlowych w postępowaniu upadłościowym, co w okresie *ancien régime'u* nigdy nie zostało uregulowane materią ustawową i funkcjonowało jedynie na zasadzie utrwalonej praktyki. Mimo wszystko więc, *Code de commerce* był czymś więcej niż tylko rozwinięciem *Code Savary*, aczkolwiek jego twórcy nie ustrzegli się wielu błędów.

Skopiowali oni bowiem nie tylko zasady zawarte w *Ordonnance du commerce*, ale także, niemal w całości, w *Ordonnance de la marine* z 1681 r. Materia ta została zamieszczona w księdze II (*O handlu mor-*

²⁷ A. KLIMASZEWSKA, *Kodeks handlowy Napoleona z 1807 r. na tle porównawczym*, rozprawa doktorska, Gdańsk 2010, s. 110.

²⁸ W efekcie cała konstrukcja francuskiego prawa handlowego, wciąż aktualna, oparta została na ogólnym pojęciu kupca, którym mógł stać się praktycznie każdy, kto wykonywał czynności handlowe i czynił z tego stały zawód. Por. Art. 1 *Code de commerce* oraz art. L. 121 aktualnie obowiązującego *Nouveau Code de commerce*. Naturalnie, ciążył na nim obowiązek rejestracji, ale, w przeciwieństwie do prawa niemieckiego, miał on charakter wyłącznie obowiązku administracyjnego, nie warunkując nabycia prawnej kwalifikacji przedsiębiorcy.

skim), stanowiącej najobszerniejszą część kodeksu (247 artykułów). W rezultacie, pomijając fragmenty poświęcone postępowaniu upadłościowemu i trybunałom handlowym, wszystkie pozostałe zagadnienia prawa handlowego potraktowano w niespełna 200 artykułach. Nawet więc jeżeli *Code de commerce* stanowił krok naprzód w stosunku do ordonansu Colbert'a, to zdecydowanie daleko mu było do kompleksowej i wyczerpującej kodyfikacji. Miało to prawdopodobnie związek z faktem, iż poza kopiowaniem norm *Ordonnance du commerce*, twórcy kodeksu przejęli także manierę Savary'ego, polegającą na skoncentrowaniu tworzonych przepisów wokół kontroli obowiązujących zwyczajów. Modelowym przykładem było unormowanie umowy kupna – sprzedaży. *Code Savary* milczał bowiem w tej kwestii, natomiast w *Code de commerce* zagadnienie to potraktowano zaledwie jednym artykułem dotyczącym środków dowodowych (art. 109). Należy jednak pamiętać, że członkowie komisji Gorneau, działający w latach 1801–1803, pozostawali cały czas w niepewności co do ostatecznego kształtu *Code civil*, którego materia pod wieloma względami pokrywała się z zagadnieniami, które mogły być także włączone do treści *Code de commerce*.

Tym samym wiele instytucji zostało potraktowanych „po macoszemu”, czego łatwo można było uniknąć poświęcając więcej uwagi projektowi kodyfikacji zaproponowanemu przez Vital Roux'a. Organizacja giełd kupieckich została bowiem całkowicie zignorowana przez redaktorów kodeksu. Poza wekslem trasowanym i własnym, tematyka papierów wartościowych została jedynie śladowo zaznaczona w zakresie akcji w spółkach akcyjnych, przy braku regulacji kwestii akcji założycielskich czy obligacji. Podobnie twórcy kodeksu odnieśli się do instytucji banków, która jako taka nie weszła do materii *Code de commerce*, gdyż pojedyncze zapisy zawarte w tytule VIII księgi I, odnoszące się do czynności bankowych w zakresie papierów wartościowych, trudno potraktować jako całościową regulację tej kwestii. Przedsiębiorstwa handlowe zostały całkowicie pominięte, podobnie zresztą jak własność przemysłowa. Co gorsza, wszystkie te przykłady odnoszą się do instytucji funkcjonujących w praktyce od wielu lat już

w okresie prac legislacyjnych komisji Gorneau i nie powinny zostać przez jej członków zignorowane²⁹.

Nie tylko jednak istnienie tak wielu luk prawnych przyczyniło się do negatywnego odbioru *Code de commerce*. Skoncentrowanie bowiem prac legislacyjnych wokół rozwinięcia norm zakorzenionych w *ancien régime*'ie pociągnęło za sobą wiele poważnych błędów, sygnalizowanych zresztą przez niektórych członków komisji od samego początku. Modelowym tutaj przykładem była wprowadzona, w celu odejścia od systemu korporacyjnego i usankcjonowania wolnego dostępu do handlu, dosyć karkołomna konstrukcja właściwości trybunałów handlowych opartej na czynnościach handlowych (*actes de commerce*), których podejmowanie zasadniczo definiowało status obywatela jako kupca (art. 1). Niemniej jednak, treść art. 632 jednoznacznie odnosiła się do podmiotowej koncepcji prawa handlowego³⁰, co generalnie stało w sprzeczności z ogólną definicją przedsiębiorcy przyjętą przez kodeks³¹. Nie mniej problematycznie jawiła się kwestia poważnej niekonsekwencji, jakiej dopuszczono się przy regulacji zagadnienia spółek kapitałowych. Z jednej strony, obawa przed niekontrolowanym rozpowszechnieniem tego typu spółek spowodowała wprowadzenie niezwykle rygorystycznej kontroli zakładania

²⁹ Przykładem tego były rozwijające się przedsiębiorstwa handlowe, dla których powszechnie sporządzane były akty sprzedaży w formie notarialnej. Szerzej: J. HILAIRE, *Introduction historique au droit commercial*, Paris 1986, s. 88.

³⁰ W *Code de commerce* zamieszczono katalog czynności handlowych, zawierający także tzw. czynności handlowe względne (*relatifs*), których handlowy charakter uzależniony był od statusu osoby je wykonującej. Na mocy art. 632 „prawo zalicza do czynności handlowych... wszelkie zobowiązania pomiędzy negocyjantami, kupcami i bankierami”; tłum. L. BABIŃSKI, J. NAMITKIEWICZ, B. ŚLASKI, *Kodeks handlowy obowiązujący w Królestwie Polskiem, nowy przekład polski wraz z jursprudencją*, Warszawa 1919, s. 185. To nadawało charakter handlowy wszystkim aktom, kontraktom, quasi-kontraktom, deliktom czy quasi-deliktom (przykładowo, nieuczciwej konkurencji) popełnionym przez przedsiębiorców przy wykonywaniu i na potrzeby prowadzonej przez nich działalności handlowej.

³¹ „Art. 1. Handlującymi są ci, którzy czynności handlowe (*actes de commerce*) wykonywają i jako zwykle swe zatrudnienie je traktują”; tłum. L. BABIŃSKI, J. NAMITKIEWICZ, B. ŚLASKI, *Kodeks handlowy...*, s. 9.

spółki akcyjnej w oparciu o akt rządowej autoryzacji, z drugiej zaś dodano, słynny już, art. 38, na mocy którego swobodnie można było przekształcać kapitał spółki komandytowej w akcje, przy zachowaniu reżimu właściwego dla spółek osobowych. W rezultacie doprowadziło to do absurdu tworzenia spółek kapitałowych z pominięciem procedury przewidzianej dla spółki akcyjnej. Skutkiem zaś nie stosowania norm wprowadzonych przecież dla bezpieczeństwa był wybuch tzw. „gorączki komandytowej” (*fièvre des commandites*)³², związanej z odbywającymi się na wielką skalę spekulacjami akcjami spółek komandytowo-akcyjnych na giełdzie.

Za niezwykle dyskusyjne uznano także prawo upadłościowe, w projekcie do którego Rada Stanu wprowadziła najbardziej rygorystyczne zmiany. Z pewnością krokiem naprzód było formalne przyznanie właściwości w tej kwestii trybunałom handlowym, gdyż funkcjonujące w okresie *ancien régime*’u zasady zezwalające na prowadzenie postępowania upadłościowego przez kancelarie notarialne pozostawiały je całkowicie poza kontrolą sądową. Istotne także było wprowadzenie różnego rodzaju czynności proceduralnych związanych z otwarciem upadłości, które miały na celu zapobieżenie wszelkim nielegalnym porozumieniom pomiędzy upadłym a jego niektórymi wierzycielami. Niemniej jednak, samo pojęcie wstrzymania realizacji zobowiązań, stanowiące podstawową przesłankę otwarcia upadłości, nie zostało dostatecznie jasno sprecyzowane, a uciążliwość i formalizm procedury stanowiły poważne obciążenie finansowe masy upadłościowej. Poza tym, cała przyjęta koncepcja postępowania była znacznie bardziej rygorystyczna niż w okresie *ancien régime*’u, nawet wzięwszy pod uwagę fakt, iż karę śmierci za bankructwo zamieniono na robo-

³² Pojęcie to zostało po raz pierwszy zastosowane przez B. GILLE, *Recherches sur la formation de la Grande entreprise capitaliste*, Paris 1959. Obecnie stosowane jest powszechnie w literaturze tematu: B. DURAND, J.-P. LE CROM, A. SOMMA, *Le droit sous Vichy*, Frankfurt a. M. 2006, s. 111; J. HILAIRE, *Le droit des affaires et l’histoire*, Paris 1995, s. 162. W latach 1826-1837 w całej Francji powstało 1779 spółek komandytowo-akcyjnych, z czego 1106 w samym Paryżu. Co ciekawe, 393 z nich (22%) rozpoczęło swoją działalność tylko w 1837 r.; P.-C. HAUTCOEUR, G. GALLAIS-HAMONNO, *Le marché financier au XIX siècle: Récit*, I, Paris 2007, s. 203.

ty przymusowe³³. Aspekt penalny dodatkowo wzmacniał prewencyjny areszt przedsiębiorcy, wobec którego wszczynano postępowanie, utrata różnych praw i przywilejów, a także rygor sankcji przewidzianych w przypadku orzeczenia bankructwa.

W tych warunkach przyszłość *Code de commerce* i szansa na jego długotrwałe obowiązywanie stały pod znakiem zapytania, co związane było bezpośrednio z brakiem holistycznego spojrzenia na potrzeby obrotu handlowego. Należy naturalnie pamiętać o całej atmosferze wokół prac legislacyjnych, związanej z niedawno stosowanymi rewolucyjnymi środkami prewencyjnymi w dziedzinie gospodarki, gwałtownym kryzysem finansowym i ekonomią wojny. Dodatkowo, negatywne stosunki ze Zjednoczonym Królestwem Wielkiej Brytanii i Irlandii uniemożliwiały korzystanie z rozwiązań otwierających nowe horyzonty w kierunku społeczeństwa industrialnego. Każdy bowiem, kto wzywał do nacisku na ideę swobody konkurencji oraz system prawa, który przede wszystkim byłby skuteczny i efektywny, podejrzewany był o związki z Wielką Brytanią i odniesienia do prawa angielskiego³⁴.

Od tego momentu *Code de commerce* stanowił raczej odzwierciedlenie, i to wybiórcze, stanu prawa handlowego z końca XVIII w. Poważne transformacje ekonomiczne zachodzące na terenie większości państw wymagały natomiast nieuchronnej ewolucji norm. Bardzo szybko więc kodeks zaczął być postrzegany jako dzieło przestarzałe, co miało także bezpośredni związek z rozwojem ekonomii politycznej, której zresztą rzecznicy nie oszczędzali nawet *Code civil*. W 1821 r., É. Vincens, przedsiębiorca oraz dyrektor *Bureau du commerce* przy Ministerstwie Spraw Wewnętrznych, opublikował dzieło pod wymownym tytułem: *Exposition raisonnée de la législation commercial*

³³ Art. 596 *Code de commerce* w związku z art. 402 *Code pénal*.

³⁴ Bez wątplenia tego typu odniesienia były doskonale zakamuflowane zarówno w pracach komisji, jak i w trakcie dyskusji w Radzie Stanu. Bezpośrednie korelacje z systemem prawa angielskiego wywołałyby z pewnością gwałtowne reakcje powszechnie szanowanych autorów *Kodeksu cywilnego*, którzy przez niektórych nazywani byli „klanem cywilistów”. J. HILAIRE, *Introduction...*, s. 90. W ten sposób aspekt symboliczny urósł do rangi podstawowej przesłanki.

et examen critique du Code de commerce, stanowiące jedną z najbardziej znaczących pozycji z uwagi na autorytet Vincens'a. Proponował on przede wszystkim przekroczenie granic wyznaczonych materiałą kodeksu w celu wyeksponowania wszelkiego rodzaju ustaw i rozporządzeń, w mniejszym lub większym stopniu dotyczących handlu³⁵. Postulował indywidualistyczne podejście do przedsiębiorców, nie zgadzał się z traktowaniem ich jako ogółu („*pris en masse*”)³⁶. Uważał także za konieczne poruszenie kwestii instytucji publicznych, sprawujących nadzór nad obrotem handlowym³⁷. W zasadzie, prezentował poglądy bardzo bliskie przekonaniom Vital Roux'a. Podkreślał również, że w *Code de commerce* zniwelowano jakkolwiek odniesienia do zwyczajów handlowych, a wszystkie błędy, jakie popełniono w trakcie prac legislacyjnych nad kodeksem sprawiły, iż wymagał on gruntownej rewizji³⁸.

Pierwsza poważna nowelizacja miała miejsce w 1838 r.³⁹ Przedmiotem jej było, zawarte w księdze III, prawo upadłościowe. Uchwalając ustawę, starano się przede wszystkim skorygować najpoważniejsze problemy, m.in. rozbudowany formalizm i znaczne koszty postępowania, które zostało poważnie uproszczone. Wprowadzono także możliwość zakończenia postępowania ze względu na niewystarczającą wartość aktywów, przyjętą z wielką aprobatą w praktyce. Niemniej jednak, zmiany te były wciąż niewystarczające. Poza tym, zamieszki polityczne regularnie powtarzające się w trakcie XIX w. dodatkowo zakłócały prawidłowe funkcjonowanie obrotu handlowego, w szczególności w przypadku małych

³⁵ „*pour exposer... les lois et règlements de toute nature qui plus ou moins directement atteignent le commerce*”; É. VINCENS, *Exposition raisonnée de la législation commercial et examen critique du Code de commerce*, I, Paris 1821, przedmowa.

³⁶ Tamże.

³⁷ Tamże.

³⁸ Tamże.

³⁹ Ustawa z 28 maja 1838 r. (*Loi du 28 mai 1838 sur les faillites et banqueroutes*). Szerzej na jej temat: F. CARON, *Historie économique de la France, XIXe-XXe siècles*, Paris 1981, s. 29-30 oraz 90 i n.; C. RENOARD, *Traité des faillites et banqueroutes*, Paris 1842; L.A. de MONTLUC, *De la faillite des non-commerçants, étude de droit comparé*, «*Revue de droit international*» 1/1869, s. 569-599.

przedsiębiorstw. Nie należy także zapominać o coraz intensywniej lobbowanych przez grupę tzw. *journalistes* postulatach liberalistycznych. Konieczne były więc dalsze nowelizacje. W efekcie rozpoczął się proces wydawania licznych ustaw, regulujących prawo handlowe poza materią kodeksową, określane mianem „dekodyfikacji”⁴⁰. Dotyczyły to nie tylko aktów prawnych wprowadzanych w celu zmiany obowiązujących przepisów, ale także tych regulujących nowe dziedziny prawa handlowego, m.in. prawo konkurencji czy własność przemysłową. Tuż przed formalną derogacją w 2000 r., z *Code de commerce* pozostał właściwie „szkielet” pierwowzoru, który zawierał ok. 150 artykułów, w tym jedynie 33 spośród 648 w całym kodeksie zachowały oryginalne brzmienie. Tym samym 5% przepisów przetrwało od 1807 r. w niezmienionym stanie⁴¹.

Od 2000 r., nie bez zmian zresztą, obowiązuje we Francji *Nouveau Code de commerce*, który również od samego początku był powszechnie krytykowany, zarówno przez przedstawicieli nauki jak i praktyki⁴². Z napoleońskim kodeksem z 1807 r. łączy go przede wszystkim nazwa, gdyż pod względem merytorycznym stanowi raczej akt z zakresu publicznego prawa gospodarczego, pełniący rolę kompilacji większości obowiązujących tuż przed 2000 r. ustaw⁴³. Być może więc,

⁴⁰ Szczegółowo na temat reform A. KLIMASZEWSKA, *Kodeks handlowy...*, s. 96 i n.

⁴¹ S. SCHILLER, *Tribunaux de commerce et Code de commerce*, [w:] *Quel Code de commerce pour demain ? Bicentenaire du Code de commerce 1807- 2007, sous la direction de P. Bloch et de S. Schiller*, Paris 2007, s. 125.

⁴² Pomędzy niezliczoną ilością głosów krytyki wymienić można: D. BUREAU, N. MOLFESSIS, *Le nouveau Code de commerce: une mystification*, «Recueil Dalloz», 4/2001, s. 366 i n.; P. REIGNÉ, T. DELORME, *Une codification à droit trop constant. À propos du Code de commerce*, «La Semaine Juridique Entreprise et Affaires», 2001, s. 2; S. GUY, *La codification: une utopie*, «Revue Française de Droit Constitutionnel» 1996, s. 307; T. LE BARS, *Nouvelles observations sur la codification «à droit constant» du code de commerce*, «La Semaine Juridique Entreprise et Affaires» 2000, s. 2164 ; A. LIENHARD, C. RONDEY, *Incidences juridiques et pratiques des codification à droit constant (à propos du Nouveau code de commerce)*, «Recueil Dalloz», 1/2000, s. 523 i n.; H. MOYSAN, *La codification à droit constant ne résiste pas à l'épreuve de la consolidation*, «La Semaine Juridique Edition Générale» 2002, s. 1231.

⁴³ Szerzej na temat *Nouveau Code de commerce*: A. KLIMASZEWSKA, *Kodeks handlowy...*, s. 104.

po kilkuset latach doświadczeń należałoby zweryfikować afirmowaną na początku XIX w. koncepcję tworzenia przeznaczonych do stosowania przez wieki fundamentalnych w każdej dziedzinie aktów, która zdominowała także spojrzenie na prawo handlowe, z definicji wciąż ewaluujące.

FRENCH COMMERCIAL LAW AT THE TURN OF THE XXTH CENTURY.
THE CODE OF NAPOLEON FROM 1807 AND ITS DECODIFICATION

Summary

The French „Code de Commerce” of 1807 is one of five legal acts known as the great napoleonian codifications. They have been created in the spirit of the quest for the ideal modern legislation that was supposed to last as long as possible. Unfortunately unlike the „Code Civil” the „Code de Commerce” in its original form lasted only 30 years. This was owed to many various factors related to the code itself but also the legal doctrines of the time and the socio-economical environment in which it was created. As a result it has undergone the so called „process of decodification” involving a shift of code matter from the code itself into other legal acts.